

1915 Çanakkale Savaşında Şehit Düşen Tıbbiye Sınıfı Miti

Medical Students Martyred in the 1915 Gallipoli Campaign: A Myth?

Fatma Özlen^{1,2}

¹Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Beyin ve Sinir Cerrahisi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
²Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye

ORCID: F. Ö. 0000-0003-0925-8748

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Fatma Özlen,
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Beyin ve Sinir Cerrahisi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye
E-posta/E-mail: fatmaozlen@yahoo.com

Başvuru/Submitted: 22.03.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:

30.03.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:

17.04.2023

Kabul/Accepted: 18.04.2023s

Atıf/Citation: Özlen, Fatma. "1915 Çanakkale Savaşında Şehit Düşen Tıbbiye Sınıfı Miti." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 24, 2 (2023): 611-625.
<https://doi.org/10.26650/oba.1269408>

ÖZ

Birinci Dünya Savaşında çok sayıda cephede savaşan Osmanlı İmparatorluğunda genç nüfus azalmış ve bütün gençler gibi üniversite öğrencileri de silahlı savaşta alınmıştı. Cepelerde hayatını kaybeden öğrencilerin sayısı ve okullara göre dağılımları kesin olarak bilinmemektedir. Diğer taraftan, ağır kayıpların yaşandığı Çanakkale Savaşlarına gönüllü gittiği ve şehit olduğu ifade edilen lise ve üniversite öğrencilerine dair anlatılar sözel gelenekte zaman içinde mite dönüşebilmektedir.

18 ve 19 Mayıs 1915 harekâtında Çanakkale cephesinde şehit olan tıp öğrencilerine dair bir anlatıda, o sırada birinci sınıfta olan gönüllü öğrencilerin tümünün şehit olduğu ve bu nedenle Tıbbiye'nin 1921 yılında hiç mezun vermediği bildirilmektedir.

1915 yılında Çanakkale Savaşı'na katılan Darülfünun'un Tıbbiye öğrencilerini araştıran bu çalışma, İstanbul Üniversitesi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinde gerçekleştirilmiştir.

Çanakkale Savaşı'nda sekiz doktorun öldüğü belirlenmiş, ancak şehit olan Tıbbiye öğrencilerine dair herhangi bir kayıt bulunamamıştır. 1915 yılında Tıbbiye'nin bir yıl kapalı kaldığı, öğrencilerin ordu hizmetine alındığı için mezun vermediği saptanmış; Darülfünun Tıbbiyesi'nin askeri ve sivil bölümlerinden 1921 yılında mezun verildiği belgelenmiştir. Tıbbiye'de öğrenci mezuniyeti yapılamayan yılın 1921 değil, 1915 olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar sözcükler: Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Savaşları, Darülfünun, Tıbbiye, Gelibolu Cephesi

ABSTRACT

The Ottoman Empire fought on many fronts in World War I, and as the young population decreased rapidly, it recruited university students as they were all young people of conscription age. The exact number of students who lost their lives on the battlefield and their distribution by school are unknown. On the other hand, the narratives of students who were known to have voluntarily joined the Gallipoli front, where heavy losses were experienced

and many were martyred, can transform into myths over time in the oral tradition.

A narrative covering medical students who were martyred on the Çanakkale front during the Allied attacks on May 18-19, 1915 claims that all the volunteer first-year students in the Turkish troops were martyred and that Darülfünun's Medical School in Istanbul had no graduates in 1921.

This study plans to investigate the Darülfünun's Medical School students who participated in the Çanakkale War in 1915 and has been carried out over the archives of the following institutions: Istanbul University, General Staff Military History and Strategic Studies Department (ATASE), the Ministry of National Defense, and the Presidency of the Republic of Türkiye - Directorate of State Archives.

The research establishes that eight doctors had died in the battle of Gallipoli and that no records exist of medical students lost in the battle. Due to the Medical School being closed for the year 1915, the students were conscripted, which is why no graduates appear in the faculty's registers for this year. In fact, students did graduate in 1921 from the military and civil sections of Darülfünun's Medical School. This research concludes that the year in which no students graduated from the Medical School was not 1921, but 1915.

Keywords: World War I, The Dardanelles, Gallipoli Front, Darülfünun, Medical School

Extended Abstract

Based on the study's findings, the *Tıbbiye (Darülfünun's Medical School)* in Istanbul evidently remained closed for the year in 1915, with students being enlisted for military service, resulting in no graduates during that period. Apart from the mandatory conscripts, no documentation could be found regarding students who voluntarily joined the war effort, nor any evidence contradicting this fact. The absence of school records from the investigated period appears to be the primary reason for this lack of information. Similarly, the lists of those who died in battle sheds insufficient light on the matter.

Within the framework of the available information, *Tıbbiye* students were indeed involved in various fronts and served in different capacities during World War I, with some of them perishing in the battlefield. Therefore, medical students were very likely among the doctors who died during the Gallipoli Campaign. Given that the Ottoman Empire was engaged on multiple fronts during this period alongside the presence of epidemic diseases, the population of Anatolia had dramatically decreased, and many volunteers from Istanbul and nearby provinces had gone to the Gallipoli front. However, the claim of an entire class being lost overnight should be noted to not align with reality. The narrative of the 1915 Medical School martyrs constitutes a specific time frame within a certain context, one focused on May 18-19, 1915. The narrative has been embedded within this temporal framework and gained its historical reality as a tragedy. Therefore, it is challenging to isolate and define the narrative separately from this context.

Narratives of wartime events can evolve into myths within oral cultures over time and become ingrained in collective memory. One well-known example is the story of the 5th Norfolk Battalion that is said to have vanished during an attack on the Anafartalar battlefield in the later years of the Gallipoli Campaign. On August 9, 1915 following the Ottoman

forces' victory in the 1st Battle of Anafartalar under the command of Colonel Mustafa Kemal, General Hamilton was preparing an assault to capture Tekke Tepe. The 163rd Brigade, which included the 4th and 5th Norfolk Battalions, was scheduled to advance toward the hillsides the day before the attack. The area to be assaulted was defended by the 1st Battalion of the Ottoman 36th Regiment and the 3rd Battalion of the 35th Regiment. The Norfolk Battalion was ordered to move on August 12, 1915 and launched an attack toward the foothills of Tekke Tepe in Suvla. However, they suffered heavy casualties under intense machine gun fire while advancing into the forest and bushes.

In a statement dated December 11, 1915, General Hamilton dramatically announced, "Among these brave soldiers was a platoon of volunteers from the Royal Sandringham Estate. The battalion plunged into the forest and disappeared; nothing was ever seen or heard from them again, none of them returned." The inclusion of volunteers from the royal staff drew the special attention of King George V and the press. This example sheds light on the dynamics of oral tradition and how complex historical realities can be reduced to simple, believable, and magnificent myths.

The narrative regarding the Tibbiye students of 1915 is known to have originally been articulated by the 1922 graduates who remembered and had commemorated the students who did not return from the war in their medical school anthem for many years. Although none of the 1922 graduates are alive today, to doubt their sincerity would be unfair. When they expressed mourning for the previous year, they were more likely referring to 1915 rather than 1921, as these 1922 graduates had entered the Medical Faculty in 1916-1917, the year immediately after when students had been dispersed to the war fronts, when the school had been closed, and when no graduations had taken place. Their predecessors who never returned would always remain in their memories as their colleagues of that dreadful year of 1915.

In conclusion, while difficulty is had in obtaining definitive information about Tibbiye students in 1915, the available evidence suggests that students had participated in the war effort and that some of them had died. However, one should also consider how narratives undergo changes over time and transform into myths. Therefore, importance is had in evaluating historical narratives objectively and in investigating their accuracy.

Giriş

28 Temmuz 1914 tarihinde başlayıp 11 Kasım 1918 tarihinde sona eren Birinci Dünya Savaşı, Kafkas, Irak, Filistin-Suriye, Çanakkale ve Hicaz-Yemen cephelerinde savaşan Osmanlı İmparatorluğu'nda genç nüfusun hızla tükenmesine yol açmış; göçler, yoksulluk ve bütün bunların kaçınılmaz sonucu olan salgın hastalıklar tabloyu daha da ağırlaştırmıştı. Büyük Savaş olarak da anılan bu dönemde Kasım 1914 ile Ocak 1916 arasında yoğun savaşların yaşandığı Çanakkale Cephesinde ağır kayıplar verilmişti. Seferberlik yıllarıydı; askerlik çağındaki bütün gençler gibi üniversite öğrencileri de silah altına alınmış ve özellikle Çanakkale Cephesi toplumun tüm sosyal sınıflarının katıldığı bir savaş olmuştu. Birinci Dünya Savaşı'nın cephelerinde hayatını kaybeden öğrencilerin kesin sayısı ve okullara göre dağılımları bugün hâlâ kesin olarak bilinmemektedir. Buna karşın, Çanakkale cephesine gönüllü gittiği ve şehit olduğu ifade edilen lise ve üniversite öğrencilerine dair çeşitli anlatılar gazete ve dergilerde yayımlanmakta ve toplumsal bellekte yer edinerek zaman içinde mite dönüşebilmektedir.

Çanakkale cephesinde şehit olan öğrencilere dair ilk yazı, Prof. Dr. Cengiz Kuday'ın 10 Ocak 1998 tarihinde *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan "Sarı-Siyah" başlıklı yazısıdır. Bu yazıda, 1915 yılı mayıs ayında bir grup Darülfünun öğrencisiyle birlikte İstanbul Erkek Lisesi'nin elli öğrencisinin Çanakkale cephesine gönüllü gittiği ve 18 Mayıs'ı 19'a bağlayan gece gerçekleşen taarruzda ikinci tümenin liseli elli öğrenci de dahil olmak üzere çoğu gönüllü öğrenciler olan on bin askerin tamamına yakınının şehit olduğu belirtilmektedir. Yazının devamında, 1915'te birinci sınıfı okuyan öğrencilerini tümüyle şehit veren Tıbbiye'nin bu sebeple 1921'de hiç mezun veremediği bildirilmektedir.¹

İkinci yazı, 14 Mart 1999 tarihli *Milliyet* gazetesinin Pazar ekinde aynı imzayla yayımlanan "Kahraman Doktorlar" başlığını taşımaktadır. Bu yazıda yine liseli ve tıbbiyeli öğrencilerin Çanakkale cephesinde şehit oldukları ve 1915'te birinci sınıfta olan tüm öğrencilerini kaybeden Tıbbiye'nin 1921'de hiç mezun vermediği anlatılmakta; ilk yazının gördüğü ilgiden bahsedilirken İstanbul Üniversitesi tarafından şehit öğrencilerin hatırasına Çanakkale'de bir anıt yapılmasının planlandığı vurgulanmaktadır.² Nitekim, Gelibolu Kabatepe'de İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü tarafından yaptırılan Şehit Tıbbiyeliler Anıtı, 19 Mayıs 2000 tarihinde öğretim üyeleri ve öğrencilerin katıldığı bir törenle açılmıştır.³

Çanakkale cephesinde şehit olan tıp öğrencilerinin anlatıldığı üçüncü yazı, 2003 yılında *Journal of Clinical Neuroscience*'da Kuday ve Özlen tarafından "A Medical Class Lost at

1 Cengiz Kuday, "Sarı-Siyah," *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1998, 2.

2 Cengiz Kuday, "Kahraman Doktorlar," *Milliyet Gazete Pazar*, 14 Mart 1999, 3.

3 Ayşegül Aydoğan, "Şehit Tıbbiyeliler Ölumsuzleşti," *Milliyet*, 20.05.2000. Erişim 31.03.2023. <https://www.milliyet.com.tr/egitim/sehit-tibbiyeliler-olumsuzlesti-5318849>

Gallipoli” başlığı ile yayımlanmıştır. Yine bu yazıda da 1915 Mayıs’ında Çanakkale Savaşı devam etmekte iken gönüllü olarak cepheye giden Darülfünun öğrencileri ile onlara katılan elli lise öğrencisinin hikâyesi anlatılmakta; 1915’in birinci sınıf öğrencilerinin tamamının şehit olması sonucunda 1921’de Tıbbiye’nin hiç mezun veremediği belirtilmektedir.⁴

Yukarıda bahsi geçen son yazının ardından Sydney Üniversitesi Tıp Okulu öğretim üyesi Prof. Dr. Garth Nicholson tarafından 14 Nisan 2003 tarihinde Özlen’e hitaben yazılan mektupta Çanakkale’de kaybedilen tıp öğrencileri nedeniyle duyulan derin üzüntü ifade edilerek onların hatıralarına Sydney Üniversitesi’ne bağlı ANZAC Araştırma Enstitüsünde geleceğe dönük tıp araştırmaları ortak projesi ve öğrenci değişim programı planlanması teklifinde bulunulmuştur.⁵ Olumlu yanıtlanan bu teklif sonrasında Nicholson, Sydney Üniversitesi’nde de girişimde bulunmuş, ancak üniversite yönetimi savaş alanında bütün bir tıbbiye sınıfının yitirildiğine dair bu anlatının herhangi bir gerçek belgeye dayanmaması sebebiyle teyit için Australian War Memorial’a başvurmuştur. Kurumun savaş tarihi uzmanı Ashley Ekins savaşta bahsi geçen zaman aralığında son derece ağır kayıplar verildiğini, bu nedenle bütün öğrencilerin hayatını kaybetmesinin mümkün görünmekle birlikte savaş alanlarının mitlere de müsait olması nedeniyle bahsi geçen anlatının güvenilirliği açısından belge ya da belgelere ihtiyaç olduğunu beyan etmiştir.⁶

Bunun üzerine Çanakkale Savaşı’na katılan Darülfünun Tıbbiye öğrencilerini ve akibetlerini araştırmak amacıyla bir çalışma planlanmış ve bu araştırma Temmuz 2003 ile Kasım 2003 tarihleri arasında aşağıda belirtilen kurumlarda gerçekleştirilmiştir: İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Arşivleri; Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivleri; Milli Savunma Bakanlığı Arşivleri; T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri; İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı; İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı; İstanbul Tabip Odası Kütüphanesi; İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Merkez Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Taksim Atatürk Kütüphanesi ve Ankara Milli Kütüphane.

Çanakkale Cephesi, 18-19 Mayıs 1915

Mayıs 1915’te Çanakkale’nin savunmasından sorumlu birlikler 5. Ordu Komutanlığı tarafından dört gruba (Anadolu-Güney-Kuzey-Saros) ayrıldı; Arıburnu ve Anafartalar’da konuşlanmış olan Kuzey Grubu 19., 5. ve 16. tümenlerden oluşuyordu.⁷

4 Cengiz Kuday ve Fatma Özlen, “A Medical Class Lost at Gallipoli,” *Journal of Clinical Neuroscience* 10 (2003): 37-39.

5 Garth Nicholson, yazara “University of Sydney Department of Medicine” antetli mektup, 14 Nisan 2003.

6 Ashley Ekins, yazara “Turkish General Staff history of the Gallipoli campaign” başlıklı e-posta iletisi, 25 Haziran 2003.

7 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V. Cilt: Çanakkale Cephesi Harekâtı 1., 2. ve 3. kitapların özetlenmiş*

10 Mayıs'ta 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders ile Çanakkale cephesini teftişe gelen Enver Paşa, Arıburnu bölgesinde Anzak'lara karşı yeni bir taarruz yapılmasına karar verdi.⁷⁻¹² Bunu gerçekleştirmek için Kuzey Grup Komutanı Esat Paşa'nın İstanbul'dan taze kuvvet olarak istediği 2. tümen, 13-16 Mayıs'ta Akbaş iskelesine, buradan da bir süre sonra Kuzey Grubu emrine girmek üzere, Sarafım çiftliğine gönderildi.^{7,9}

17 Mayıs'ta Arıburnu mevzilerinde konuşlanan Kuzey Grubu, kuzeyden güneye doğru 19., 5. ve 16. tümen ile yeni katılan 2. tümenden oluşuyordu; bu tümenin 1. ve 5. alayları birinci hatta, 6. alayı ihtiyatta olmak üzere konumlandı.^{7,9,10} Tüm cephe hattında baskın tarzında bir hücum olarak planlanan 19 Mayıs genel taarruzuna katılacak Kuzey grubu birlikleri toplam 4 tümen (42 tabur), asker sayısı 42 112 idi.⁷

Diğer yanda Anzaklar'ın tuttuğu bölge General Birdwood komutasındaki 17 000 asker tarafından savunuluyordu. Yarımada üzerinde keşif uçuşu yapan Teğmen Thomson'ın Akbaş Limanı'nda indirilmekte olan kuvvetlerle Türk cephe hattının gerisindeki vadilerde toplanmış birlikleri fark etmesi üzerine Anzak Karargâhi olası bir taarruz hazırlığından haberdar olmuş ve 18 Mayıs gece yarısından sonra, bütün Anzak kolordusu silahbaşında bu taarruzu beklemeye başlamıştı.⁸⁻¹³

Aynı gece, taarruz için tahsis edilen Türk birlikleri Karayörük (Legge) Vadisinde toplandı ve ardından saat 03.20'de Gedikdere'ye (Wire Gully) doğru ilerledi.^{7,9,10} 2'nci Tümen, 18 Mayıs akşamı 21:00 sularında, hücum kalkacakları siper hatlarına alınmıştı. Kırmızısirt bölgesinde iki tarafın cephe hatları arasında 80 ila 250 metre mesafe vardı ve baskın tarzında bir taarruza hazırlanan askerlere 02:30 sularında süngü tak emri verilmişti. 2'nci Tümen'in 1'inci Alay cephesinde 1'inci Taburla başlayan taarruz, şiddetli bir ateşle karşılanmıştı. Siperden çıkamadan vurulup düşen askerlere rağmen taarruz devam ettirilmekte ve zayıf giderek artmakta idi. Siperler yaralı ve şehitlerle dolmuştu. Bu durum beklenmiyordu ve birliklerin birbirine karışmasına ve koordinasyonun bütünüyle kaybolmasına yol açmıştı.

tarihi Haziran 1914 Ocak 1916, (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı, 1997), 78–92.

- 8 Cecil Faber Aspinall-Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale, Gelibolu Askeri Harekâtı: II. Cilt, 1915 Senesi Mayısından Tahliyeye Kadar*, çev. M. Hulusi (İstanbul: Askeri Matbaa, Genelkurmay Başkanlığı X. Şube, 1940), 20–25.
- 9 Mehmet Esat Bülkat, *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları*, haz. İhsan Ilgar (İstanbul: Baha Matbaası, 1975), 97–108.
- 10 Fikret Güneşen, *Çanakkale Savaşları Birinci Dünya Harbi Belgeseli*, (İstanbul: Kastan Yayınları, 1986), 182–201.
- 11 Robert Rhodes James, *Gelibolu Harekâtı*. (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1972), 259–265.
- 12 Alan Moorehead, *Çanakkale Geçilmez*, çev. Günay Aslan. (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972), 226
- 13 Ashıhan Kervan “Çanakkale cephesinde 19 Mayıs Türk taarruzu ve 24 Mayıs ateşkesi”, *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi* 3 (2022), 32-50
- 14 Halis Ataksor, *Binbaşı Halis Bey Çanakkale Raporu*. (İstanbul: Arma Yayınları 2003), 165-170.
- 15 Şefik Aker, *Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay*. (İstanbul: Askeri Matbaa, 1935), 84–93.

Saat 08.00 sularına kadar devam ettirilen taarruz, kendilerini bekleyen düşmanın şiddetli ateşiyle durdurulmuştu. Sadece 1'inci Alayın zayıyatı 28 subay ve 1800 asker idi.^{7,9,10,13} Sessiz sedasız ani bir süngü hücumu olarak tasarlanan bu harekatta ilk kademeler daha ilk adımlarında öldürüldüler.^{7,9,14} Taarruz sonunda, 2. tümen mevcudunun yarıya yakın kısmını şehit ve yaralı vermiş, bulunduğu mevzileri bile savunmakta zorlanmıştı.^{7,9,10,15} Arıburnu cephesindeki taarruz saat 10.00'dan itibaren durdurulduğunda 10 000 asker düşmüş, 5 000'e yakın asker de iki mevzi arasındaki açıklıkta kalmıştı.^{9,10,12} Genelkurmay kayıtlarına göre bu savaşta verilen kayıp 51'i subay olmak üzere 3 420 şehit, 97'si subay olmak üzere 6 064 yaralı ve 486 kayıptır ve genel toplamın yaklaşık 10 000'i bulduğu ifade edilmektedir.⁷

19 Mayıs hareketinin hemen öncesinde İstanbul'dan 2. tümenin Çanakkale'ye geldiği; bu tümenin özellikle 1. ve 5. alayının saldırıda ön safta yer alması nedeniyle en ağır kayba uğradığı şüphesizdir. Ortalama on bin kişi olması muhtemel bu tümenin subay kadrosu dışında tam bir listesini bulmak mümkün olmamıştır. Genelkurmay ATASE Arşivi Çanakkale şehitleri listesinde 126. alaydan Tabip Binbaşı Mehmet İsmail Efendi ve 64. alaydan Tabip Binbaşı Hasan Fuat Bey'in kayıtları bulunmakta olup; sıhhiye sınıfı şehitleri içinde ve liste genelinde tıbbiye öğrencisi olarak belirtilen herhangi bir kayda rastlanmamıştır. "Seferberlikte tabip muavini olarak istihdam edilen tıbbiye okulu talebelerinin terfi, tayin ve taltifleri" konulu idari dosya, cephe gerisinde görevlendirilen bir tıp öğrencisi ile ilgili yazışmaları içermektedir.¹⁶

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv Başkanlığı tarafından, Darülfünun öğrencilerinin "yedek subay adayı" rütbesiyle Birinci Dünya Savaşı'na katıldıkları ve çeşitli cephelerde görev aldıkları görüşü doğrultusunda yapılan incelemede; Mekteb-i Harbiye-i Şahane talebesi Lütfi Efendi ile Mekteb-i Tıbbiye talebelerinden Nuri Efendi, Naim Hamit Efendi ve Ahmet Hamdi Efendi'nin Kafkas cephesinde şehit oldukları anlaşılmaktadır. Birinci Dünya Savaşında şehit olan yedek subay adaylarının çok azı için savaş öncesi öğrenim durumları kaydedilmiş olduğundan, Çanakkale'de şehit olan yedek subay adayları ayrıca irdelenmiştir. Bu liste 116 kişiden oluşmaktadır; maliye ve hukuk mektebi mezunu olarak belirtilen bir şehidin haricindekiler için öğrenim durumlarını belirleyen herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.¹⁷ Bu savaşta bilinen ölü sayısı göz önüne alındığında, bu araştırmaya yol açan anlatıda belirtildiği gibi 2. tümen'in tamamının kaybedilmiş olması mümkün değildir.

Savaş Yıllarında Tıbbiye

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Darülfünun Tıp Fakültesi İstanbul'da Haydarpaşa'da bulunuyordu ve Tıbbiye-i Şahane (askeri) ile Tıbbiye-i Mülkiye (sivil) öğrencileri bu tek fakültede birarada eğitim görmekteydi.¹⁸⁻²²

16 Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi, "Seferberlikte tabip muavini olarak istihdam edilen tıbbiye okulu talebelerinin terfi, tayin ve taltifleri" BDH: 2432 – 98.

17 T.C. Millî Savunma Bakanlığı Arşiv: 3214-57-03/Belge Araştırma İnceleme (3336) Konu: Darülfünun Tıbbiye Öğrencileri. 4 Ağustos 2003.

1914'te Tıp Fakültesi'nin tatil döneminde olduğu ağustos ayında, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile genel seferberlik ilan edildiğinden tıp öğrencilerinin hemen hepsi silahlı olarak alınarak ordulara sevk edilmişti. 1894 (1310) doğumluların hepsi birbuçuk ay Harbiye Mektebi'ne, diğerleri Bostancı'daki Talimgâha sevk edilerek, bölüklere dağıtılırken, Harbiyeliler bölük çavuşu, Tıbbiyeliler de bunların emrinde er ve onbaşı olarak hergün talimgâhta er eğitimi almakta idi.²³

1915 yılında, 1894 (1310) doğumlulardan daha büyük olanlar birliklere dağıtılırken, 3., 4., 5. sınıf öğrenciler ile Şam Tıbbiyesi, Eczacı, Dişçi okulları öğrencileri, kısmen Beykoz'da Serviburnu, kısmen de Çanakkale, Beylerbeyi, Yeşilköy intan hastalıkları hastaneleri ile değişik birliklere dağıtılmışlardı.²³ Askeri ve Sivil Tıbbiyeden askere alınan son sınıf öğrencileri Zabıt vekili, 4., 3. sınıf öğrencileri Başçavuş muavini, 2. ve 1. sınıflar Çavuş rütbesi ile Zabıt namzedi (subay adayı) olmuştu.²³

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile “Askeri İhtiyat Hastane” olarak ayrılan tıp fakültesi bir memleket içi Harp hastanesi olmuş, öğrencilerin çoğu cephelere ve talimgâhlara sevk edildiklerinden staj yapamamışlardı.²²⁻²⁴ Çanakkale'de savaşın başlamasını takiben de çok sayıda yaralı gönderilmeye başlanınca İstanbul'daki birçok büyük okul binası gibi yaralılara ve hasta askerlere hizmet verilmeye başlanmıştı.²²⁻²⁴ Öğretim üyeleri ve öğrencilerin birliklere dağıtılması yüzünden 1915 yılında öğretimin hiç başlamadığı fakülte, bir yıl boyunca kapalı kalmış ve “Mecruhin” (yaralılar) hastanesi olmuştu.²²⁻²⁴

Çanakkale Savaşından sonra Tıbbiye hastanesi lağvedilerek, bir yıllık mecburi tatilin ardından 4 Mart 1916'da (1332) Tıp fakültesi dersanelerini açmış, öğretime yeniden başlanmıştı.^{23,24} Birlik ve kurumlara verilmiş olanlardan sağ kalanlar okula dönmüşlerdi, fakat savaş cephelerinde bulunan hekimlerin birçoğu ölmüştü ve bir bölümü hâlâ çeşitli cephelere bulunuyordu.²²⁻²⁵ Büyük bir hekim açığı ortaya çıkmıştı, bu nedenle tıp öğrencilerinin terhis edilmesinden başka yeni öğrencilerin de kaydedilmesi gerekiyordu.^{23,24}

18 Galib Ata Ataç, *Tıp Fakültesi (Tıp Eğitimi Tarihi)*, haz. Cem Hakan Başaran (İstanbul: Nobel, 2017), 152.

19 Mehmet Ali Ayni, *Darülfünun Tarihi* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1927).

20 Hüsrev Hatemi, “Türk Tıp Tarihinin Aşamaları,” *Tıp Tarihi Araştırmaları* sayı 10 (2001): 11–20.

21 Cemil Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1982).

22 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi X*. Cilt (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1980), 545–556.

23 Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri Cilt II* (İstanbul: Yörük Basımevi, 1976), 120–123.

24 Süheyl Ünver, “Birinci Cihan Harbinde Tıp Fakültesi,” *Modern Tedavi Mecmuası (Revue de Thérapeutique Moderne)* 3–1 (1951), 70–74.

25 Abdülkadir Noyan, *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarımız* (Ankara: Ankara Tıp Fakültesi Yayınları, 1956), 41–48.

Fakat diğer taraftan, liselerde 1900 doğumlular da askere alınmaya başladığından son sınıfların çoğu kapanmış, yaşları askerlik çağına erişmiş olanlar Talimghâhlarla sevk edilmiş, dolayısıyla üniversite çağında çok az sayıda genç insan kalmıştı.^{22,23} Bu durum daha küçük yaştakilerden öğrenci almak zorunluluğunu getirince, Bakanlar Kurulu kararı ile Darülfünun'un yalnız Tıp Fakültesi için lise ve idadi mezuniyeti aranmaksızın öğrenci alınmaya başlanmış ve kaybedilen zamanı telafi etmek amacı ile derslere bütün yıl devam edilme kararı alınmıştı.^{22,23}

Şehit Öğrenciler

Birinci Dünya Savaşı süresince Tıbbiye'de yukarıda özetlendiği gibi her sınıftan öğrencinin önce seferberlik kapsamında askere alındığı, daha sonra Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile birlikte çeşitli cephelere gönderildikleri anlaşılmaktadır. Mevcut kaynaklarda tıbbiye öğrencilerinin sınıflarına göre hangi rütbelere orduda görevlendirildikleri belirtilmesine karşın bu öğrencilerin sayısı ve hangi cephelere gönderildikleri açık değildir; ayrıca zorunlu askere alınanlar haricinde gönüllüler olup olmadığına değinilmemiştir ve çok sayıda doktor ile tıp öğrencisinin öldüğü yine rakam verilmeksizin ifade edilmektedir.

Gerçekte ne olduğuna ışık tutmak için, 1914 yılında Darülfünun Tıp Fakültesinde kayıtlı bulunan askeri ve sivil öğrenci isimlerinin bulunarak, bu isimlerin Genelkurmay ve M.S.B. şehit kayıtları ile karşılaştırılmasına gerek duyulmuş, fakat ne yazık ki, İstanbul Üniversitesi arşivlerinde yapılan çalışmada Darülfünun'un 1914 ve öncesine ait öğrenci kayıtlarının bulunması mümkün olmamıştır. Bunun üzerine, kurumun resmi yazışmalarından bilgi edinilebileceği düşüncesi ile İstanbul Üniversitesi arşivlerinde, Darülfünun 1914-1915 Evrak kayıt defterleri incelenmiş ve fakat öğrencilerin askere alınışı, cepheye gidışı ve şehit olanlar ile ilgili herhangi bir evrak kaydına rastlanmamıştır.¹²²⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde yapılan çalışmada, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) defterleri esas alınmış olup, Darülfünun'un o dönemde Maarif Vekaleti'ne bağlı olduğu dikkate alınarak seçilen ve seferberlik dönemini kapsayan belgelerin incelenmesi sonucunda, konuya dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.²⁷

Mazhar Osman tarafından yayımlanan Osmanlı Ordusunda I. Dünya Savaşında (1914-1917) şehit olan sağlık subaylarının listesinde 215 kişi yer almaktadır.²⁸ Erkoç ve Kazancıgil

26 Darülfünun 1914-1915 Evrak kayıt defteri II: Muharrerat-ı Sadire (Giden) Min fi 1 Mart 1330 (14 Mart 1914) ila fi 7 Şubat 1916 (20 Şubat 1916) ve Darülfünun 1914-1915 Evrak kayıt defteri IV: Muharrerat-ı Varide (Gelen) min fi 14 Temmuz 1330 ila fi 16 Şubat 1331.

27 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) defterleri*: BEO 398/146 nr. 315344, BEO 398/164 nr. 316082, BEO 398/240 nr. 318927, BEO 398/117 nr. 322937, BEO 398/177 nr. 325164.

28 Mazhar Osman, "Geçen Senenin Son İctimasının Hatimesi Olmak Üzere Muallim Mazhar Osman Bey Tarafından İrad Edilen Nutuk ve Muharebe-i Hazirada Vazifeleri Uğruna Terk-i Hayat Eden Meslektaşların Esamisi Listesi", *Şişli Müessesesinde Emraz-i Akliye ve Asabiye Müsamereleri* 6 (1918), 15–22.

tarafından yapılan çalışmada, kaybedilen hekimlerin ölüm nedeninin çok büyük oranda bulaşıcı hastalıklar, özellikle de tifüs olduğu belirtilerek, savaşırken ölümün nadir olduğuna işaret edilmiştir.²⁹ Cephe çarpışma sırasında gerçekleşen ölümü ifade eden “şehiden” ibaresi, listede yer alan 9 şehit için kaydedilmiştir.²⁹

Sözü edilen liste, görev yerleri ve ölüm tarihleri bakımından incelendiğinde, Çanakkale Savaşı sırasında sekiz doktorun öldüğü anlaşılmaktadır. İncelenen bu listelerde tıbbiye öğrencilerine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.³⁰

1921 Yılında Mezuniyet

Çanakkale’de şehit olan tıp öğrencilerinin hikâyesinde belirtilen diğer bir nokta, “bütün bir sınıfın ölmesi nedeniyle Darülfünun Tıp Fakültesinin 1921 yılında mezun vermediği”dir. Oysa yapılan araştırmada, Darülfünun Askeri ve Sivil Tıbbiye’nin 1921 yılında mezun verdikleri belgelenmiştir: Şöyle ki 1971 yılında yayımlanan *Dirim* dergisinin 7. sayısında, 1921 ders yılında Tıbbiye’yi bitirmiş olan hekimlerin 50. yıl kutlama toplantısının fotoğrafı bulunmaktadır.³¹

İstanbul Tabip Odası tarafından 1971 yılında yayımlanan “Meslekte 50 Yıl” albümünde her iki tıbbiyenin de mezuniyet fotoğrafı ile o tarihte hayatta olanların biyografileri yer almaktadır.³² Askeri Tıbbiye’nin 1921 mezunlarının tam listesi ise *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri* kitabında (Kemal Özbay, İstanbul 1981) yer almaktadır.³¹⁻³⁴

Diğer taraftan Özbay, bir yıllık aradan sonra 1916’da Tıp Fakültesi yeniden açıldığında, kaybedilen zamanı telafi etmek amacı ile derslere bütün yıl devam edilme kararı alındığını; birinci sınıf öğrencileri fizik, kimya, botanik derslerini esasen liselerde okuduklarından üç ay sonra imtihanları yapılarak, ardından altı aylık bir eğitim ve bir ay tatilden sonra haziranda tekrar derslere başlanarak kasımda ikinci sınıfın bitirildiğini, böylece bir yılda iki sınıf okutulduğunu bildirmektedir.²³ Aynı kaynağa göre, bir yıllık askerlik hizmeti yüzünden 1915’te Tıbbiye’den mezun olamayan sınıfın 1916’da diploma aldığı da belirtilmektedir.

1915 yılı boyunca kapalı kalan Tıbbiye’ye yeni öğrenci kaydı yapıldığına dair kesin bir bilimiz olmamakla birlikte Hadi Gediz, Ziya Büyükaksoy ve Süheyl Ünver tarafından

29 Şahap Erkoç ve Aykut Kazancıgil, “Osmanlı Ordusunda I. Dünya Savaşında 3 Teşrinisani 1330–3 Nisan 1333 tarihleri arasında (1914–1917) şehit olan sağlık subaylarının listesi”, *Tıp Tarihi Araştırmaları (History of Medicine Studies)* 10 (2001), 72–88

30 Birinci Dünya Savaşında (1914–1917) şehit olan sağlık subaylarından, Çanakkale Savaşı sırasında ölenler: Balıkesir Harb Hastanesi Etubbasından Gayri Mükellef Anagastos Efendi, Gelibolu Menzil Hastanesi Etubbasından Mükellef Yüzbaşı Avram Kohen Efendi, 64. Alay Tabibi Evveli Binbaşı Hasan Fuad Bey, Fırka Beş Ser Tabibi Kaymakam Hasan Fuat Bey, 127. Alay 1. Tabur Tabibi Yüzbaşı Hayri Efendi, Gelibolu Menzil Hastanesi Etubbasından Mükellef Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Efendi, Keşan Hastanesi Etubbasından Mükellef Yüzbaşı Mihran Yazıcıyan Efendi ve 38. Alay Depo Taburu Tabibi Mükellef Yüzbaşı Muammer Hilmi Efendi’dir. Tabip Binbaşı Hasan Fuad Bey ile Tabip Yüzbaşı Hayri Efendi “şehiden” ibaresi ile kayıtlıdır.

hazırlanan *Tıp Fakültesi 1920 Mezunları Albümü* –o dönem tıp eğitimi beş yıl olduğundan- 1915 yılında okula devam edemeyen 1914 yılı girişlileri kapsıyor olmalı.³⁵ Biten bir savaşın ardından gelen ve başka cephelerde savaşın hâlâ sürdüğü bu kaotik ortamda, Tıbbiye’ye yeni öğrenci kayıtlarının yapılmasından başka, rutin eğitim programında da birtakım değişiklikler yapıldığı ortadadır; bu durumun mezuniyet zamanlarında değişikliklerle sonuçlanması kaçınılmazdır.^{18,23,24} Kesin olan yegâne bilgi, Tıbbiye’de öğrenci mezuniyeti yapılamayan yılın 1921 değil, 1915 olduğudur.³²⁻³⁶

Bu çalışmanın bulguları, araştırmanın çıkış sorularının sorulmasına vesile olan ilk makalede olduğu gibi “tarih notu” olarak aynı dergide yayımlanmıştır.³⁶

Sonuç ve Yorum

Bu çalışmada elde edilen bulguların ışığında, 1915 yılında Tıbbiye’nin bir yıl süre ile kapalı kaldığı, öğrencilerin ordu hizmetine alındığı ve bu nedenle mezun verilmediği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Seferberlik nedeniyle zorunlu olarak orduya alınanların dışında, savaşa gönüllü olarak giden öğrencilere dair birinci ya da ikinci dereceden herhangi bir belgeye ulaşılamamış olmanın yanı sıra, bu durumun aksini kanıtlayan herhangi bir bulgu da ortaya konulamamıştır. Araştırılan döneme ait okul kayıtlarının olmaması, bu durumun başlıca sebebi olarak görünmektedir. Benzer şekilde, şehit listeleri de durumu tam olarak aydınlatamamıştır.

Mevcut bilgilerimiz çerçevesinde, Darülfünun Tıbbiye öğrencilerinin Birinci Dünya Savaşı süresince, değişik cephelerde ve çeşitli şekillerde ordu hizmetinde buldukları ve bazılarının cephelerde hayatlarını kaybettikleri doğrudur. Dolayısıyla, Çanakkale cephesinde öldükleri bilinen doktorların yanısıra tıbbiye öğrencilerinin de bulunması kuvvetle muhtemeldir; çünkü Osmanlı Devleti’nin birçok cephede birden savaştığı bu dönemde, salgın hastalıkların da eklenmesi ile Anadolu nüfusunun dramatik şekilde azaldığı, özellikle Çanakkale cephesine İstanbul ve yakın illerden pek çok gönüllünün gittiği bir vakıdır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, mevcut anlatıdaki ifade biçimi ile “bir sınıfın bir gecede tümüyle yitirilmiş olduğu” savı gerçekte bağdaşmamaktadır. Bir tarihsel olay olarak “1915 Tıbbiyeli şehitler” anlatısının fonunu belli bir uzamda belli bir zaman kesiti oluşturmakta ve

31 “Olan Bitenler,” *Dirim* sayı 7 (Temmuz 1971): 329.

32 İstanbul Tabip Odası, *Meslekte 50 Yıl Albümü* (İstanbul: 10 Aralık 1971).

33 Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri (Histoire de la Médecine et des Hôpitaux Militaires Turcs)* Cilt III, I. Kitap–Hastaneler A-I (İstanbul: Yörük Basımevi, 1981).

34 Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri (Histoire de la Médecine et de Hôpitaux Turcs)* Cilt III, II. Kitap–Hastaneler I–Z (İstanbul: Yörük Basımevi, 1981).

35 Tıp Fakültesi 1920 Mezunları Albümü, Hazırlayanlar: Hadi Gediz, Ziya B. Aksoy, Süheyl Ünver. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1947).

36 Fatma Özlen, “Remembrance of Things Past: An Inquiry into the Fate of the Istanbul Medical Students who Fought in the Gallipoli Campaign,” *Journal of Clinical Neuroscience* 12 (2005): 231–234.

18-19 Mayıs 1915, bu kesitin merkezinde yer almaktadır. Anlatı, bu zaman kesitinin içine gömülmüş, içine yerleştiği bu kesitin tarihsel gerçekliği ve trajikliği içinde bir yer edinmiştir ve sonuçta, anlatıyı bu bağlamdan ayırarak izole bir tanımlamasını yapmak güçlük arz etmektedir.

Savaş olaylarının anlatıları sözlü kültürde evrilerek zaman içinde mitlere dönüşebilmekte ve toplumsal bellekte bu haliyle yer edinebilmekteler. Bunun en iyi bilinen örneklerinden biri Çanakkale Savaşı sırasında “ortadan kaybolan” 5. Norfolk Taburu’nun hikâyesi özetle şöyledir: Albay Mustafa Kemal komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin 9 Ağustos 1915’te 1. Anafartalar Zaferi’ni kazanmasının ardından General Hamilton, Tekketepe’yi ele geçirmek üzere bir taarruz hazırlığındaydı. 4. ve 5. Norfolk Taburlarının da bulunduğu 163. Tugay’ın bir gün öncesinden tepe yamaçlarına doğru ilerlemesi planlanmıştı. Saldırının yapılacağı bölge Osmanlı 36. Alay’ın 1. Taburu ile 35. Alay’ın 3. Taburları tarafından tutuluyordu. 12 Ağustos 1915’te hareket emri verilen Norfolk Taburu, Suvla’daki Tekke Tepe sıradağlarının eteklerine doğru bir saldırıya geçti; bu sırada başlayan ağır bir makineli tüfek ateşinin altında kalan tabur, ormana ve çalılıklara doğru ilerlerken çok zayıyat vermişti.

General Hamilton, 11 Aralık 1915 tarihli yazılı açıklamasında bu olayı dramatik bir şekilde duyurdu: “Kraliyet Sandringham Malikânesi’nden gönüllü bir bölük askerin de yer aldığı bu tabur ormanlığa daldı ve kayboldu; bir daha hiçbir şey görülmedi ve duyulmadı, hiçbiri geri dönmedi.” Kaybolduğu belirtilen taburda Kraliyet çalışanlarından gönüllülerin de olması, kral V. George’un ve basının özel ilgisini çekmişti. Oysa Norfolk Taburu ortadan kalkmamış, deneyimsizlik ve komuta hatalarından kaynaklanan ağır kayıplara uğramış ve taburun önemli bir kısmı tekrar birliğine katılmıştı. Cesetlerin çoğu Türk tarafında kaldığı için mütarekeden sonra bulundu ve 12 Ağustos harekâtında Norfolk Taburu’ndan ölenlerin sayısının 14 subay, 142 er olduğu ve bunlardan 1 subay ve 16 erin Sandringham Malikanesi çalışanları olduğu anlaşıldı.³⁷

Bu örnek, sözlü geleneğin dinamiklerine ve karmaşık tarihsel gerçeklerin nasıl basit, inandırıcı, muhteşem mitlere indirgenebileceğine ışık tutmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında cephelere giden Tıp öğrencileri ve Tıbbiye’nin bir dönem hiç mezun vermediğine dair anlatının evvela 1922 mezunları tarafından dile getirildiği ve okula dönemeyen öğrencilerin yıllar boyunca anıldığı bilinmektedir. Bu sınıfın öğrencilerinin, kendilerinden bir yıl öncesinin yasını tuttuklarını ifade ederken kastedilen yılın 1921 değil 1915 olması muhtemeldir; çünkü onlar öğrencilerin savaş cephelerine dağıldığı, okulun kapalı kaldığı ve mezuniyetin gerçekleşmediği 1915 yılının hemen ardından 1916-1917

37 Tim Travers ve Birten Çelik “Not One of Them Ever Came Back: What Happened to the 1/5 Norfolk Battalion on 12 August 1915 at Gallipoli?”, *The Journal of Military History* 66 (2002), 389-406.

yıllarında Tıp Fakültesine başlamışlardı. Bir daha geri dönmeyen selefleri, anılarında hep “o korkunç 1915 yılının meslektaşları” olarak kalacaktı.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

Arşiv Kaynakları / Archival Sources

Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi, “*Seferberlikte tabip muavini olarak istihdam edilen tıbbiye okulu talebelerinin terfi, tayin ve taltifleri*” BDH: 2432 – 98.

T.C. Millî Savunma Bakanlığı Arşiv: 3214-57-03/Belge Araştırma İnceleme (3336) Konu: Darülfünun Tıbbiye Öğrencileri. 4 Ağustos 2003.

Darülfünun 1914-1915 Evrak kayıt defteri II: Muharrerat-ı Sadire (Giden) Min fi 1 Mart 1330 (14 Mart 1914) ila fi 7 Şubat 1916 (20 Şubat 1916) ve Darülfünun 1914-1915 Evrak kayıt defteri IV: Muharrerat-ı Varide (Gelen) min fi 14 Temmuz 1330 ila fi 16 Şubat 1331.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) defterleri*: BEO 398/146 nr. 315344, BEO 398/164 nr. 316082, BEO 398/240 nr. 318927, BEO 398/117 nr. 322937, BEO 398/177 nr. 325164.

Basılı Kaynaklar / Printed Sources

Aker, Şefik. *Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay*. İstanbul: Askeri Matbaa, 1935.

Aspinall-Oglander, Cecil Faber. *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale, Gelibolu askeri harekâtı, II. Cilt, 1915 Senesi Mayısından Tahliyeye Kadar*. İstanbul: Askeri Matbaa, Genelkurmay Başkanlığı X. Şube, 1940.

Ataç, Galib Ata. *Tıp Fakültesi (Tıp Eğitimi Tarihçesi)*. Hazırlayan Cem Hakan Başaran. İstanbul: Nobel, 2017.

Ataksor, Halis. *Binbaşı Halis Bey Çanakkale Raporu*. İstanbul: Arma Yayınları 2003.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 5. Cilt: Çanakkale Cephesi Harekâtı – Kitap 1-3 (Haziran 1914 Ocak 1916). Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı, 1997.

Bülkat, Mehmet Esat. *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları*. Hazırlayan İhsan İlgar. İstanbul: Baha Matbaası, 1975.

“Olan bitenler.” *Dirim* sayı 7 (Temmuz 1971): 329.

Erkoç, Şahap ve Aykut Kazancıgil. “Osmanlı Ordusunda I. Dünya Savaşında 3 Teşrinisani 1330–3 Nisan 1333 Tarihleri Arasında (1914–1917) Şehit olan Sağlık Subaylarının Listesi.” *Tıp Tarihi Araştırmaları* sayı 10 (2001): 72–88.

Günesen Fikret. *Çanakkale Savaşları (Birinci Dünya Harbi Belgeseli)*. İstanbul: Kastayayınları, 1986.

- Hatemi, Hüsrev. "Türk Tıp Tarihinin Aşamaları." *Tıp Tarihi Araştırmaları* 10: (2001): 11–20.
- İstanbul Tabip Odası. *Meslekte 50 Yıl Albüm*. İstanbul: 10 Aralık 1971.
- James, Robert Rhodes. *Gelibolu Harekâtı*. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1972.
- Kervan, Ashlhan. "Çanakkale Cephesinde 19 Mayıs Türk taarruzu ve 24 Mayıs Ateşkesi." *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi* 3 (2022): 32-50.
- Kuday, Cengiz. "Sarı-Siyah," *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1998, 2.
- Kuday, Cengiz. "Kahraman Doktorlar," *Milliyet Gazete Pazar*, 14 Mart 1999, 3.
- Kuday, Cengiz ve Özlen Fatma. "A Medical Class Lost at Gallipoli" *Journal of Clinical Neuroscience* 10 (2003): 37-39.
- Mazhar Osman. "Geçen Senenin Son İctimasının Hatimesi Olmak Üzere Muallim Mazhar Osman Bey Tarafından İrad Edilen Nutuk ve Muharebe-i Hazirada Vazifeleri Uğrunda Terk-i Hayat Eden Meslektaşların Esamisi Listesi." *Şişli Müessesesinde Emraz-i Akliye ve Asabiye Müsamereleleri* 6 (1918): 15–22.
- Mehmed Ali Ayni. *Darülfünun Tarihi*. İstanbul: Yeni Matbaa, 1927.
- Moorehead, Alan. *Çanakkale Geçilmez*. Çeviren Günay Aslan. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972.
- Noyan, Abdülkadir. *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım*. Ankara: Ankara Tıp Fakültesi Yayınları, 1956.
- Özbay, Kemal. *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt II*. İstanbul: Yörük Basımevi, 1976.
- Özbay, Kemal. *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt III, I. Kitap–Hastaneler A-I*. İstanbul: Yörük Basımevi, 1981.
- Özbay, Kemal. *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri Cilt III, II. Kitap–Hastaneler I–Z*. İstanbul: Yörük Basımevi, 1981.
- Özlen, Fatma. "Remembrance of Things Past: An Inquiry into the Fate of the Istanbul Medical Students who Fought in the Gallipoli Campaign." *Journal of Clinical Neuroscience* 12 (2005), 231–234.
- Tıp Fakültesi 1920 Mezunları Albümü*. Hazırlayanlar: Hadi Gediz, Ziya B. Aksoy, Süheyl Ünver. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1947.
- Topuzlu, Cemil. *İstibdat-Meşrutiyet Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1982.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi X*. Cilt. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1980.
- Travers, Tim ve Birten Çelik. "Not One of Them Ever Came Back: What Happened to the 1/5 Norfolk Battalion on 12 August 1915 at Gallipoli?." *The Journal of Military History* 66 (2002): 389-406.
- Ünver, Süheyl. "Birinci Cihan Harbinde Tıp Fakültesi." *Modern Tedavi Mecmuası (Revue de Thérapeutique Moderne)* 3–1 (1951): 70–74.

Elektronik Kaynaklar /Electronic Sources

- Aydoğan, Ayşegül. "Şehit Tıbbiyeliler Ölümsüzleşti" *Milliyet*, 20.05.2000. Erişim 31.03.2023.
<https://www.milliyet.com.tr/egitim/sehit-tibbiyeliler-olumsuzlesti-5318849>

Kişisel İletişim / Personal Communication

Garth Nicholson, yazara “University of Sydney Department of Medicine” antetli mektup, 14 Nisan 2003.

Ashley Ekins, yazara “Turkish General Staff history of the Gallipoli campaign” başlıklı e-posta iletisi, 25 Haziran 2003.

